
**وضعیت اجتماعی کودکان
در ایران
(۱۳۸۵-۱۳۹۵)**

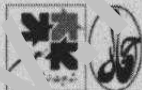
مدیر طرح و ویراستار علمی:

پیام روشنفکر

www.ketab.ir

سرشناسه: روشنفکر، پیام، ۱۳۵۵ - ، گردآورنده
عنوان و نام پدیدآور: وضعیت اجتماعی کودکان در ایران / گردآورنده و مدیر علمی: پیام روشنفکر
مشخصات نشر: تهران: نشر آگاه، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری: ۳۸۷ ص: مصور، جدول، نمودار: ۱۴/۵×۲۱/۵ س.م.
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۱۶-۳۹۸-۲
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
موضوع: کودکان - ایران - وضع اجتماعی - مقاله‌ها و خطابه‌ها
موضوع: Children - Iran - Social Conditions - Addresses, Essays. Lectures
رده‌بندی کنگره: HQ۷۹۲/الف۹۱۳۹۷
رده‌بندی دیویی: ۳۰۵/۲۳۰۹۵۵
شماره‌ی کتابشناسی ملی: ۵۱۶۴۱۹۱

وضعیت اجتماعی کودکان در ایران، ۱۳۹۰ - ۱۱۰۰
مدیر طرح و ویراستار علمی: پیام روشنفکر
آماده‌سازی: مؤسسه‌ی رحمان
چاپ یکم: تابستان ۱۳۹۷، تولید و نظارت بر چاپ: دفتر آگاه
ویراستار: وحید موسوی داور، ویرایش صوری: نسرين اسدي جعفري، ناظر چاپ: هادی بخشی
چاپ و صحافی: فرهنگ‌بان
شمارگان: ۵۵۰ نسخه
همه‌ی حقوق چاپ و نشر این کتاب محفوظ است

انتشارات آگاه

خیابان انقلاب، بین اردیبهشت و ۱۲ فروردین، شماره‌ی ۱۳۴۰، تهران ۱۳۱۴۶.
تلفن: ۶۶۴۶۷۳۲۳-۶۶۴۶۰۹۳۲

فروش اینترنتی: www.agahbookshop.ir

قیمت: ۴۳,۰۰۰ تومان

فهرست

- د آ د
- ۹ پیام روشنفکر
مقدمه و رسی آسیب دیدگی کودکان در ایران
- ۱۷ فریبرز رئیس دانا
کودکان و سرجه، دستن چرخه‌ی بین‌نسلی محرومیت‌ها
- ۳۱ سعید مدنی تهرنجی، منصوره حمصیان اتفاق
وضعیت فقر چندب‌لی . کار در ایران
- ۸۹ مهدی نصرت‌آبادی
وضعیت کودکان کار در ایران
- ۱۱۱ دلارام علی
وضعیت کودکان خیابانی در ایران
- ۱۲۹ م. علی
کودکان سکونتگاه‌های غیررسمی و مناطق مسائیه‌ای شهر ۱۰
- ۱۴۳ ج. رشیدی
وضعیت محرومیت کودکان مناطق محروم
- ۱۰۹ مجتبی بیات
آموزش کودکان در ایران با تأکید بر کودکان بازمانده از تحصیل
- ۱۷۷ جعفر ابراهیمی
وضعیت ابتلا به اچ‌آی‌وی و ایدز و رفتارهای پرخطر جنسی در کودکان و نوجوانان
- ۱۹۷ زهرا جرجوان شوشتری
وضعیت سلامت کودکان در ایران
- ۲۱۷ پیام روشنفکر و پیمان زیتی

- کودکان معارض و مرتبط با قانون در ایران
- ۲۷۷ پریسا روشنفکر
- وضعیت کودکان بدسرپرست در ایران
- ۳۰۳ سمانه عابدینی
- وضعیت کودکان بی سرپرست در ایران
- ۳۱۵ دلارام علی و دریا فلسفی
- وضعیت ازدواج کودکان کمتر از هجده سال در ایران
- ۳۲۹ جلوه جواهری
- وضعیت خردکشی کودکان در ایران
- ۳۵۱ جلوه جواهری
- وضعیت کودکان مهاجر، پناهنده و بدون شناسنامه در ایران
- حمیدرضا واشقانی فراهانی،
 ۳۶۹ آیتنا صدیقی و صدیقه بختیاری

درآمد

در ماه مارس سال ۲۰۱۰ واحد سیاست‌ها و راهبردهای صندوق کودکان سازمان ملل متحد «حق‌مهر عدالت‌نگر» را معرفی نمود که رویکرد جدیدی را با نام رویکرد «حق‌مهر عدالت‌نگر» به تحلیل وضعیت کودکان و زنان معرفی و توصیه می‌کند. از آنجمله اینکه صندوق کودکان ملل متحد سازمانی حق‌محور حول پیمان‌نامه کنوانسیون کودکان است، می‌توان دریافت که تفاوت این رویکرد با نمونه‌های مشابه در افزودن رویکرد عدالت‌نگر به موضوع تحلیل وضعیت کودکان است.

در این رویکرد جدید نه تنها خود عدالت‌نگر، بلکه یکی از حقوق پایه مطرح می‌شود، معنای ایدئال مدنظرش نیز بر مبنای اصول پایه‌ی پیمان‌نامه‌ی آن است که طبق آن، همه‌ی کودکان با هم برابرند و برای بقا، رشد، مشارکت و دستیابی به همه‌ی ظرفیت‌های بالقوه‌ی خود داشته باشند و در این مسیر لازم است تا نابرابری‌های اجتماعی را اجتناب، غیرمنصفانه، غیرضروری و بشرساخت از میان برداشته شود. لذا در این پس نباید صرفاً به بهبود میانگین شاخص‌های توصیف‌کننده‌ی وضعیت کودکان اکتفا کرد، بلکه باید به دنبال بهترین توزیع ممکن در میان گروه‌های

1. rights-based, equity-focused Situation Analysis (SitAn)
2. The United Nations Convention on the Rights of the Child (commonly abbreviated as the CRC or UNCRC)

مختلف جنسی، قومی، مذهبی، مکانی، طبقاتی و... بود برای مثال، اگر شاخص میانگین واکسیناسیون در کشوری بالای ۸۵ درصد است (در حالی که در بیش تر مناطق حول و حوش ۸۱ تا ۸۹ درصد است) اما در منطقه‌ای از آن کشور این شاخص به زیر ۶۵ درصد می‌رسد، این اختلاف حاکی از نوعی نابرابری درون آن کشور است که می‌تواند تا نه‌ای از بی‌عدالتی باشد. حال فرض کنید در این منطقه‌ی فرضی اقلی قومی یا مذهبی زندگی می‌کنند که از طرف اکثریت حاکم در بعضی از امکانات بهداشتی کمتری به آن‌ها تخصیص داده می‌شود یا حتی به طقه در جایی صعب‌العبور و نیازمند توجه بیشتر و تخصیص منابع بیش تر در دارا اما مغفول مانده است. همین اختلاف ممکن است به جای نابرابری - مانع در نابرابری جنسیتی نیز مصداق داشته باشد که نشان‌دهنده‌ی تبعیض حسی ناشی از ساختارهای قانونی یا عرفی مبتنی بر عدم اهمیت و برتری جنس خان‌رها به دختران‌شان است.

بد نیست همین جا اشاره کنیم که اهمیت یافتن دوباره‌ی موضوع عدالت، که پدیده‌ای جهانی باریشه‌های تاریخی و بسف‌کهن است، در یک دهه‌ی اخیر و مدتی پس از فروپاشی قطب سرسبز است و پایان دوران جهان دوقطبی شده‌ی آخر قرن بیستم مجدداً مطرح شد و اتفاقاً این بار از طرف کشورهای توسعه‌یافته‌ی اروپای غربی و امریکای شمالی با فاصله گرفتن محتاطانه از ایدئولوژی‌های عمدتاً چپ‌گرای مروج و مفسر آن، بر پی این تحولات، ضرورت کاهش نابرابری دوباره مورد توجه و تأکید سازمان‌های بین‌المللی قرار گرفت که البته به لحاظ علمی و سیاسی نیز پیش‌تر تحت نفوذ همین کشورها هستند.

فارغ از ملاحظات تاریخی و سیاسی حاکم بر جهان معاصر، عدالت از دوران باستان تاکنون همواره دغدغه‌ی بخشی از متفکران و داعیه‌ی برخی حاکمان در سرزمین ما نیز بوده است. در این گزارش، اگرچه مستقیماً به مباحث نظری و فلسفی پیرامون عدالت پرداخته‌ایم، تلاش کرده‌ایم تا با نگاه از دریچه‌ی نابرابری به وضعیت کودکان در یک دهه‌ی

اخیر (فاصله‌ی بین سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۴) شواهدی برای بحث‌های آتی به دست دهیم.

برای طراحی چارچوب موضوعات این گزارش دو مبنا مدنظر قرار گرفته است:

نخست، حقوق بنیادی مصرح در پیمان‌نامه‌ی حقوق کودک شامل بقا، سلامت، آموزش، محافظت و هم‌چنین مدنظر قرار دادن فهرستی از گروه‌های نابرخوردار و آسیب‌پذیر یا آسیب‌دیده‌ی کودکان. فهرست مذکور در ابتدا لیست بلندی از گروه‌های کودکان را به این شرح شامل می‌شود: کودکان کار؛ کودکان خیابانی؛ کودکان فاقد اوراق هویتی؛ کودکان اقله‌ها، نهمی/قومی؛ کودکان بدسرپرست، بی‌سرپرست یا تک‌سرپرست؛ کودکان معارض با قانون؛ کودکانی با والد/والدین معتاد؛ کودکان سوءمصرف‌کننده‌ی مواد و الکل؛ کودکانی که با والدین مبتلا به اچ‌آی‌وی/ایدز زندگی می‌کنند؛ کودکان مبتلا به اچ‌آی‌وی/ایدز زندگی می‌کنند؛ کودکان کم‌توان یا با ناتوانی جسمی/ادراک؛ کودکان مبتلا به بیماری‌های مزمن؛ کودکان با اختلالات رشدی؛ کودکان با روابط مرتبط با قانون (طلاق، والد زندانی، شاهد جرم، قربانی جرم)؛ کودکان از تحصیل؛ کودکان خارج از تحصیل؛ کودکان فرستاده‌ی مواد مخدر؛ کودکان مرتبط با رفتار پرخطر جنسی (تن‌فروشی و تجاری)؛ کودکان بی‌خانمان (با خانواده یا بی‌خانواده)؛ ازدواج کودکان زیر ۱۸ سال؛ کودکان والد/سرپرست؛ کودکان حاشیه‌نشین شهری؛ کودکان در روستای محروم؛ کودکان مبتلا به سوءتغذیه؛ کودکان مرتبط با جنگ (تجارت نهمی/رگی)؛ کودکان در نظامی‌گری، زندگی در مناطق جنگی)؛ کودکان در شرایط بحران و غیره. این فهرست با ملاحظات مختلف علمی و اجرایی در چند مرحله غربال شد. ابتدا بر اساس امکان‌پذیری بررسی با ملاحظات مربوط به رویکرد حق‌محور و عدالت‌نگر، از جمله وجود داده‌هایی در مقیاس ملی و زیرمقیاس‌های آن برای موضوع مورد مطالعه و به‌ویژه بر اساس لایه‌گذاری‌هایی همچون جنس، طبقه، قومیت و... هم‌چنین وجود

شواهد علمی و حداقلی از برنامه‌ها و اقدامات اجرایی قابل ذکر درباره‌ی آن‌ها و نهایتاً ملاحظات مربوط به تناسب و جامعیت موضوعات.

بر این اساس، نهایتاً موضوعات زیر به صورت مستقل یا ترکیبی، در قالب چهارده گزارش مجزا، در دستور کار قرار گرفت:

— حقوق در پیمان‌نامه: گروه‌های نابرخوردار یا آسیب‌پذیر؛

— بقا: فقر کودک، کودکان مبتلا به سوء تغذیه (در بخش بهداشت)، کودکان کار و خیابان، کودکان مناطق محروم، کودکان مناطق حاشیه‌ی شهری؛

— نقش سلامت: کودکان درگیر با مشکلات سلامت، کودکان مبتلا و متأثر از آیدز، کودکان و نوجوانان؛

— حق آموزش: کودکان بازمانده از تحصیل و خارج از تحصیل؛

— حق محافظت: کودکان، نوجوانان، نوجوانان و مرتبط با قانون، کودکان بدبخت، بی‌سرپرست، کودکان همسران، مادران کودکان مهاجر و پناهنده و کودکان فاقد اسناد هویتی.

برای تدوین گزارش‌ها چلچوبی به بحث و نظر گرفته شد که در بخش نخست آن توصیفی از موضوع بر اساس داده‌ای کمی و به تفکیک لایه‌گذاری‌های اجتماعی به دست می‌آید.

در بخش دوم مروری گذرا بر علل و پیامدهای مرتبط موضوع گزارش بر اساس شواهد پژوهشی و در مواردی نظرات کارشناسی ارائه می‌شود و نهایتاً در بخش پایانی پاسخ‌های موجود به این مسئله، اعم از قوانین و سیاست‌ها یا اقدامات و مداخلات در بخش‌های مختلف دولتی و غیردولتی بر شمرده می‌شود. کل گزارش ساختاری توصیفی-مروری دارد که در آن بیان تحلیل‌ها نیز مستند به سایر پژوهش‌هاست.

در بخش آمار و اطلاعات گروه/موضوع مورد بررسی حتی الامکان از ارجاع به منابع غیرمعتبر علمی (روزنامه‌ها و متن سخنرانی‌ها و...) پرهیز شده است. منابع معتبر برای گزارش عبارت است از:

— اطلاعات آمار رسمی مرکز آمار ایران، سالنامه‌های آماری کشور، بانک مرکزی، آمار منتشر شده در بخش‌های آماری وب‌سایت نهادهای رسمی مربوطه (مثل بخش آمار و اطلاعات وزارتخانه‌ها و سازمان‌ها و...)، آمار موضوعی و بخشی (ثبت احوال، نیروی انتظامی، قوه قضائیه، آموزش و پرورش، وزارت بهداشت، وزارت رفاه، اداره‌ی امور اتباع و پناهندگان، ستاد مواد مخدر، بهزیستی و...)

— آمار مندرج در اسناد رسمی (برنامه‌ی استراتژیک ایدز کشور، اسناد پشتیبان برنامه‌های توسعه و...)

— آمار برگرفته از طرح‌ها و پژوهش‌های بین‌المللی و ملی (پیمایش‌ها، ایدمیولوژی اعتیاد در جوانان کشور، طرح‌های ملی مثل DHS، بررسی‌های بزرگ‌مقیاس (بررسی رفتارهای جنسی جوانان در ۱۰۱ کشور)؛

— آمار و اطلاعات پژوهش‌های موضوعی و تخصصی (بررسی سوء تغذیه در دهک‌های پایین‌مدنی استان‌های کشور و...)

— آمار گزارش سازمان‌های تخصصی یا مدنی بین‌المللی و معتبر (عفو بین‌الملل، نجات کودکان، مؤسسه‌ی گلوب و...)

به دلیل ماهیت برخی موضوعات حساس، یا پنهان بودن جمعیت مورد بحث در برخی موارد، اگر داده‌های کمی یا پیمایشی رسمی از گروه یا موضوع مورد بررسی وجود نداشته باشد، داده‌های موجود در مصاحبه‌ی بالاترین مقام رسمی مرتبط با موضوع، یا از روزنامه که به گفته‌ی این مقام ارجاع داده یا مطالب درج‌شده در بخش مصاحبه‌ها و اخبار وب‌سایت‌های وزارتخانه‌ها و سازمان‌ها یا موارد مشابه استفاده شده است، با این سعی که قرینه‌ای در کنار سایر داده‌های علمی و رسمی ارائه شود.

هنگام استناد به پژوهش‌ها (برای اشاره به مشکلات و شرح علل و عوامل پدیده‌ها در بررسی گروه‌های مختلف کودکان) چند نکته مدنظر

قرار گرفته است. نخست این که ترجیحاً از پژوهش‌های بزرگ‌مقیاس (مثل بررسی وضعیت تغذیه‌ی کودکان پیش‌دبستانی در هفت استان کشور) یا پژوهش‌های مروری (مثل مرور سیستماتیک پژوهش‌های مربوط به کودکان خیابانی در ایران) استفاده شده است و در صورت نبود چنین منابعی موارد پرتکرار مبنای قرار گرفته است (برای مثال، اگر در سندس پژوهش منفرد به کم‌خونی در کودکان فقیر اشاره شده است، نوان آن را نیز جزو مشکلات سلامت در این گروه عنوان کرد).

تا سال ۱۳۹۴ در مؤسسه‌ی مطالعات و پژوهش‌های انگاره‌پژوه فردا (تأسیس ۱۳۸۵) با تشکیل تیمی تخصصی از دانش‌مندان و دانشجویان دکتری و دانش‌آموختگان کارشناسی ارشد در رشته‌های مختلف علوم اجتماعی، که عمدتاً به لحاظ زمینه‌های پژوهشی و با به‌صورت عملی با حوزه‌ی کودکان در موضوع خود درگیر بودند، و با برپا کردن چندین جلسه‌ی توجیهی و تقسیم کار در تیم‌های مطالعاتی چهارده‌نفره کار آغاز شد.

بر اساس نسخه‌ی تعدیل شده‌ی زمینه‌دلوژی تحلیل وضعیت حقوق‌محور و عدالت‌نگر هونیسف در سال ۲۰۱۲، راهنمای تدوین گزارش‌ها تهیه شد و کار از ابتدای تابستان سال ۱۳۹۴ آغاز و تا پایان آبان‌ماه به طول انجامید.

در یک فرایند ارتقای مطالب، با مساعدت مؤسسه، در زمان، این زمینه فراهم شد تا جمعی شانزده‌نفره، که غالباً متخصصان دانشگاهی و حتی الامکان در مواردی یک مطلع در سازمان‌های اجرایی بودند، هر یک از گزارش‌های تدوین‌شده را بازخوانی کنند و پیشنهادهایی برای بهبود گزارش‌ها به نویسندگان اولیه ارائه شد تا آن‌ها آن را به کار بگیرند.

سرانجام با پیشنهاد دکتر سعید مدنی، مقدمه‌ای تفصیلی به‌صورت مقاله‌ای مجزا به ابتدای متن افزوده شد تا هم برخی جنبه‌های نظری طرح شود و هم تصویری کلی‌تر از وضعیت جمعیت‌شناختی و

اجتماعی کودکان کشور اضافه شود. این کار با دقت و حوصله‌ی دکتر مدنی و خانم حمصیان‌اتفاق در زمان کوتاهی به سرانجام رسید. در ضمن بازخوانی و ارزیابی مقالات با راهنمایی دکتر فریبرز رئیس‌دانا ضرورت تدوین یک مقدمه‌ی تحلیلی-انتقادی برای افزودن به گزارش مد نظر قرار گرفت و خود ایشان با پاسخ بی‌دریغ به درخواست ما برای این کار قبول زحمت فرمودند. در این مقدمه نواقص و ظرفیت‌های گزارش با نگاه عمیق و انتقادی ایشان تبیین شده است. بدون شک این کار، که علی‌رغم طولانی‌شدن فرایند آماده‌سازی و انتشار، در زمان کوتاهی تدوین و بازنگری شد، بدون پشتوانه‌های علمی و اجرایی - دست‌نویس‌های فشرده‌ی نویسندگان و پیشنهادهای ارزشمند برآمده از تجارب و تخصص داوران میسر نمی‌شد و آنچه به دست آمده محصول کارِ دررهمی است، که با حمایت مؤسسه‌ی رحمان و در ادامه‌ی سلسله‌گزارش‌های یو، که با همین رویکرد دربار‌های وضعیت اجتماعی کشور (۱۳۸۰-۲۰۱۸) و وضعیت اجتماعی زنان (۱۳۸۰-۱۳۹۰) تدوین شده بود، در دسترس خوانندگان گرامی قرار گرفته است. در تمام مدت زمان انجام این کار همکاری بی‌دریغ و داوطلبانه‌ی مؤسسه‌ی رحمان به‌خصوص خانم، موه و معتمدی و ناجی موجب تسهیل و پیشبرد کار بود. در اینجا به سهم خود ۵ ماهی این عزیزان سپاسگزاری می‌کنم و امیدوارم حاصل کار در بهبهانیت جامعه به کار آید.

پیام روشنفکر

زمستان ۱۳۹۶